УДК: 376.68+81’243+378.147

К. І. Бендяк

МЕТОДИЧНИЙ КОМПОНЕНТ У СИСТЕМІ МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.

У статті проаналізовано методичний компонент системи мовної підготовки іноземних громадян з урахуванням специфіки періоду, що досліджується, а саме – в Україні у другій половині ХХ ст. Зокрема охарактеризовано нові лінгвістичні, психологічні і методичні концепції викладання російської мови як іноземної; методи навчання російській мові як іноземній. Подано характеристику діяльності Міжнародної асоціації викладачів російської мови і літератури.

Ключові слова: *методика викладання російської мови як іноземної, методичний компонент, мовна підготовка, іноземні громадяни.*

Постановка проблеми. Історія мовної підготовки іноземних громадян, зокрема викладання російської мови як іноземної, у Союзі Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) починається з перших післяреволюційних років, коли в навчальних закладах країни почали навчатися представники національних республік і зарубіжних країн, які погано володіли чи не зовсім володіли російською мовою [1]. На початку другої половини ХХ ст. особливого значення надавалося вивченню російської мови іноземними студентами, стажистами, аспірантами. У зв’язку з цим проблема методичного забезпечення мовної підготовки іноземних громадян у вищих навчальних закладах перебувала в центрі уваги дослідників.

Аналіз наукових досліджень. Розглядаючи загальні тенденції і проблеми мовної підготовки іноземних громадян, дослідники в другій половині ХХ ст. зверталися до вивчення та розробки: програмно-методичного забезпечення якості мовної підготовки (Т. Авер’янова, Е. Баш, Ю. Бєльчиков, Е. Блінцовська, Г. Володіна, Т. Дорофєєва, А. Максименко, О. Митрофанова, В. Половникова, Н. Присяжнюк, Л. Шведова та ін.); методів навчання російської мови як іноземної (Н. Алексєєва, Н. Барабанова, Б. Бєляєв, Т. Вишнякова, Н. Власова, Г. Дергачова, Т. Капітонова, Г. Китайгородська, О. Кузіна, Н. Лобанова, Н. Малашенко, Є. Пасов, І. Слесарьова, С. Хавроніна, А. Щукін та ін.); лінгводидактичних основ (С. Бархударов, І. Бім, І. Зимня, Г. Китайгородська, Л. Щерба та ін.); психологічних аспектів мовної підготовки іноземних громадян (В. Артемов, Б. Бєляєв, Е. Вертроградська, І. Зимня, І. Ільїн, О. Леонтьєв, Т. Рябова та ін.) тощо.

Метою статті є аналіз методичного компонента системи мовної підготовки іноземних громадян з урахуванням специфіки періоду, що досліджується, а саме – в Україні у другій половині ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Мета системи мовної підготовки іноземних громадян в Україні у другій половині ХХ ст. поєднувала в собі ідеальне устремління до світового лідерства і конкретні цілірезультати щодо оволодіння іноземними громадянами російською мовою. Зауважимо, що в цей період іноземні громадяни, які перебували в Україні (тодішня назва УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка, яка знаходилася у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік) переважно (майже 100%) вивчали російську мову. Українська ж мова вивчалася іноземними громадянами лише у межах здобуття філологічної освіти.

Проаналізуємо методичний компонент системи мовної підготовки іноземних громадян з урахуванням специфіки періоду, що досліджується, а саме – в Україні в другій половині ХХ ст.

У 1961 р. при Мінвузі СРСР для координації діяльності русистів, що працювали в іноземній аудиторії, була створена Методична рада з російської мови для іноземців, з ініціативи якої були проведені численні симпозіуми і конференції з актуальних проблем методики викладання російської мови як іноземної (РЯІ) (наприклад, у 1965 р. відбулися симпозіуми за участі провідних методистів країни, присвячені проблемам граматики та принципам відбору й використання моделей речень; створенню підручників російської мови). У 1966 р. для координації роботи з викладання й вивчення російської мови при МДУ було створено Науково-методичний центр російської мови, реорганізований у 1974 р. в Інститут російської мови ім. О. С. Пушкіна, що став загальновизнаним світовим навчально-методичним і дослідницьким центром у галузі російської мови. Для розповсюдження сучасних методів навчання російської мови за межами СРСР Державний інститут російської мови ім. А. С. Пушкіна відкрив 14 зарубіжних філій, де щорічно навчалися тисячі місцевих русистів.

Учені (Х. Бахтіярова, А. Щукін та ін.) узагальнюють три головні напрями в діяльності центра, які визначили шляхи розвитку методики на найближчі роки: підготовка матеріалів для забезпечення навчального процесу (програми, підручники, словники, хрестоматії, лінгафонні курси); проведення теоретичних досліджень сучасної російської мови у тісній співдружності з іншими науками з метою визначення оптимальних методів навчання російської мови; організація короткочасних курсів, семінарів і конференцій з метою обміну досвідом і вдосконалення викладацької майстерності радянських і зарубіжних методистів [1, с. 53].

Отже науково-методичне керівництво кафедр здійснювалося Інститутом російської мови ім. О. С. Пушкіна, а в Україні – Республіканською науко-

во-методичною радою з питань навчання іноземців російської мови. Завдяки широкому державному фінансуванню за цей період розроблено програми, написано підручники, проведено сотні семінарів, конференцій, симпозіумів, конгресів Міжнародної асоціації викладачів російської мови і літератури (МАПРЯЛ). У 60-ті рр. значно збільшилася кількість публікацій з актуальних проблем методики, психології і лінгвістики. Почали видаватися збірники статей, де узагальнювався досвід викладання і розглядались різні аспекти навчального процесу. У 1974 р. було створено спеціалізоване видання «Русский язык», яке випускало словники, навчальні програми, підручники, посібники, довідники з російської мови як іноземної [4]. З 1967 р. у Москві виходить журнал «Русский язык за рубежом» для викладачів РЯІ.

Зазначимо, що 60-ті – середина 80-х рр. XX ст. – це етап інтенсивного розвитку методики. Для цього періоду характерними були нові ідеї і напрями в лінгводидактиці, значні досягнення в базових для методики викладання російської мови як іноземної суміжних наукових галузях – лінгвістиці, психолінгвістиці, психології мови і психології навчання [5]. Лінгвістичне обґрунтування методичної концепції викладання в ці роки знаходилося під впливом ідей і поглядів Л. Щерби, які зіграли позитивну роль у її розвитку. Учені (Х. Бахтіярова, А. Щукін та ін.) зазначають, що під впливом лінгвістичних поглядів Л. Щерби вже в 60-ті рр. стали виділятися і чітко розмежовуватися три напрями роботи викладача: навчання мови (системі мовних засобів, необхідних для спілкування, і правил їх використання), навчання мовлення (способам формування і формулювання думок через мову), навчання мовленнєвої діяльності (процесу прийому передачі інформації за допомогою мови) [1]. Психологічна концепція викладання російської мови як іноземної у вказаний період формувалася під впливом теорії діяльності і психолінгвістики. Саме в ці роки була створена прийнята в сучасній методиці термінологічна система, що включала такі найважливіші поняття, як мовленнєва діяльність, мовленнєва дія, мовленнєва операція, іншомовне спілкування, навик, уміння, внутрішнє мовлення, внутрішнє програмування тощо [1; 5]. Дослідники цього періоду (Х. Бахтіярова, А. Щукін та ін.) зазначають, що в розробці концепції навчання методисти спиралися на роботи В. Артемова, Б. Бєляєва, І. Зимньої, О. Леонтьєва. У 60-ті роки набули поширення психологічна теорія поетапного формування розумових дій, теорії стадіальності розвитку навичок і вмінь, серед яких найпоширенішою стала теорія формування навичок і вмінь. Згідно з цією теорією було виділено 6 стадій формування навичок і 5 стадій розвитку умінь.

Розробка нових лінгвістичних, психологічних і методичних концепцій призвела до заміни загальноприйнятих методів навчання. У цей період, з одного боку, вивчається зарубіжна методика і втілюються методи навчання, розроблені за кордоном, з іншого боку створюються власні методи навчання іноземній мові. Так, а плив зарубіжної методики виразився, насамперед, у спробах втілення у 60-80-ті рр. у процес навчання російській мові як іноземній таких методів: усного, аудіолінгвального, аудівізуального, програмованого, суггестопедичного. Серед власне радянських методів навчання – свідомо-практичний, комунікативний (хоча їх автори теж активно спиралися на зарубіжні методичні концепції).

Широкого поширення в 60-ті роки набув свідомо-практичний метод навчання, запропонований і обґрунтований В. Бєляєвим, який найбільше відповідав новим теоретичним розробкам [2; 3]. Основна концептуальна ідея навчання в рамках цього методу була сформульована у двох положеннях: принцип свідомості і принцип комунікативної активності. Вважаючи ці два принципи провідними, прихильники свідомо-практичного методу в основу системи навчання поклали наступні ідеї: діяльність з оволодіння мовою включає надбання знань і формування на їх основі мовленнєвих навиків і вмінь; мовні знання вводяться у вигляді правил та інструкцій; усі види мовленнєвої діяльності формуються паралельно й у тісному зв'язку один з одним з урахуванням специфіки кожного виду; враховується рідна мова тих, хто навчається, шляхом виділення найбільш важких, з погляду рідної мови, явищ у мові, що вивчається; головним і вирішальним чинником навчання є практичне тренування учнів в іншомовній мовленнєвій діяльності [1; 5].

Отже, найважливішою характерною ознакою свідомо-практичного методу навчання стало те, що основний акцент у методиці навчання мови був перемі щений з мови на мовлення, а сама концепція навчання мови отримала достатньо послідовне обґрунтування на базі теорії мовленнєвої діяльності. Результатом такого нововведення стало різке скорочення обсягу мовного матеріалу, систему граматичних правил змінили «правила-інструкції» і набір пропонованих для засвоєння мовленнєвих зразків і моделей тощо.

Таким чином, на відміну від свідомо-порівняльного, свідомо-практичний метод навчання акумулював у собі найбільш передові положення методики. Він синтезував чітку комунікативну спрямованість процесу навчання і психологічно обґрунтоване використання свідомої систематизації мовних фактів. Висока популярність методу впродовж подальших десятиліть пояснювалася його спрямованістю на оволодіння всіма видами комунікативної діяльності, можливістю підтримувати високу мотивацію навчального процесу, результативністю навчання. На початок 70-х років XX ст., констатують учені (Л. Гербик, С. Лебединський та ін.), використання свідомо-практичного методу навчання стало загальновизнаним. Він застосовувався в тих випадках, коли викладач не володів рідною мовою учнів чи мовою-посередником, а також у групах неоднорідних за мовним складом. Розвиток методики в ті роки відбувався

шляхом удосконалення цього методу за рахунок внесення до основної парадигми додаткових концептуальних положень, які уточнювалися і деталізувалися [5].

Серед інших методів навчання в 60-ті рр. виділяють аудіовізуальний, аудіолінгвальний методи. Так, аудіовізуальний метод набув широкого поширення завдяки чітко вираженій комунікативній спрямованості навчання та можливістю оволодіння структурами мови в короткі терміни при інтенсивному використанні наочних посібників; аудіолінгвальний метод передбачав опору на використання слухового каналу сприйняття і передбачав багаторазове прослуховування і повторення строго відібраних структур з метою їх автоматизації. Зазначимо, що в 60-ті рр. увагу дидактів і методистів привернуло програмоване навчання, яке іноді характеризували як метод навчання. Програмоване навчання у сфері викладання РЯІ розвивалося у двох напрямах: створювалися програмовані підручники і посібники і розроблялися зразки машин, що здійснювали навчання, і програми для них. Однак, як справедливо наголошують Х. Бахтіярова та А. Щукін, недосконаліть технічних засобів і відсутність програм призвели до спаду інтересу до програмування вже в середині 60-х рр. Хоча у 80-ті рр. спостерігалося відродження інтересу до програмованого навчання [1].

З кінця 70-х рр. XX ст. в методиці викладання російської мови як іноземної з'явився інтерес до комунікативного навчання. Концепція комунікативного навчання, основана на працях зарубіжних учених, знайшла розвиток у працях Є. Пасова, В. Костомарова, О. Митрофанової. Потреба у вивченні мови за дуже короткий проміжок часу, яка стала зростати у 70-ті рр., спричинила появу інтенсивних методів. Г. Лозановим були розроблені основи інтенсивного суггестопедичного методу [6]. У цей період було теоретично обґрунтовано новий аспект у викладанні нерідної мови – лінгвокраєзнавчий.

У 70-ті рр. були обґрунтовані нові цілі навчання – навчання іномовного спілкування, а у 80-ті рр. – формування комунікативної компетенції. Були розроблені принцип активної комунікативності і комунікативний метод навчання іномовного говоріння.

Кінець 80-х – кінець 90-х рр. XX ст. – етап удосконалення методики. Методична концепція навчання в ці роки сформувалася під впливом різних психологічних теорій, у тому числі теорії комунікативної діяльності. До числа найбільш значимих досягнень цього періоду вчені відносять обґрунтування загальних і окремих питань методики навчання російської мови як іноземної, її психологічних і лінгвістичних основ, розробку нових перспективних методів навчання (комунікативний, або комунікативно орієнтований метод навчання, комунікативно-індивідуалізований метод навчання, програмоване і проблемне навчання, інтенсивні методи навчання тощо). Нові методи навчання почали оптимально враховувати не тільки структурні особливості навчального процесу, але і психологічні закономірності оволодіння іноземною мовою, включаючи такі глибинні аспекти, як мотивація навчання, комунікативно-потребнісна сфера тих, хто навчається, моделі породження і сприйняття мовлення, механізми і потенційний обсяг вербальної пам'яті, види запам'ятовування, індивідуально-типологічні особливості учнів, їх резервні можливості [5].

На цьому етапі подальшу розробку отримали такі принципові методичні положення, як комунікативність, практична спрямованість цілей навчання, функціональний підхід до відбору і подачі матеріалу, навчання лексики і морфології на синтаксичній основі, ситуативно-тематичне і фреймове представлення навчального матеріалу, концентричне розташування матеріалу, облік особливостей рідної мови тих, хто навчається, лінгвокраєзнавчий і культурологічний компоненти навчання, відбір матеріалу відповідно до комунікативно-пізнавальних інтересів учнів, стимулювання навчальної діяльності, облік індивідуально-типологічних особливостей тих, хто навчається під час оволодінні ними іноземною мовою тощо.

Особливо впливала на розвиток методичних ідей у 90-ті роки не тільки психологія, але і комунікативна й когнітивна лінгвістика, а також соціолінгвістика. Розвиток комунікативної і когнітивної лінгвістики в ці роки посилив інтерес до проблем, що мають безпосереднє відношення до навчання і оволодіння комунікативною діяльністю на іноземній мові. З позиції комунікативної лінгвістики в процесі навчання підвищена увага повинна приділятися насамперед змістовій стороні мови, вивченню в семантичному аспекті елементів різних рівнів мови, унаслідок чого стала очевидною необхідність кардинального зміщення акцентів з теорії речення, як системно-структурного поняття, до теорії висловлення як комунікативно-функціонального поняття. Ідеї комунікативної лінгвістики в методиці викладання російської мови як іноземної отримали реальне втілення в процесі створення двох типів практичних функціональних граматик – описово-функціональних (для викладачів) і комунікативно-функціональних (для учнів).

Особливої популярності у 80-ті – 90-ті роки набувають комунікативний метод навчання, розроблений Є. Пасовим, різні модифікації інтенсивних методів (метод інтенсивного навчання й активізації резервних можливостей тих, хто вчиться, Р. Китайгородської, інтенсивний метод навчання усного мовлення Л. Гегечкорі, емоціонально-смисловий метод І. Шехтера, суггестокібернетичний інтегральний метод прискореного навчання тощо).

Саме в цей період розвитку методики намітилася єдність у методичних підходах між російськими і зарубіжними ученими, що організаційно виразилось у проведенні російсько-американських симпозіумів з викладання іноземних мов, зокрема російської як іноземної (1989 р., 1990 р.), і у створенні Міжнародної асоціації колективного сприяння вивченню мов (1990 р.), що об'єднала на загальній або близькій концептуальній основі методистів, лінгводидактів, пси-

хологів навчання мов багатьох країн світу.

З кінця 90-х рр. XX ст. – почалося перетворення методики на комплексну, багатовимірну і міждисциплінарну науку, орієнтовану на вивчення різнопланових феноменів, що стосуються всіх сфер навчання, процесу оволодіння іноземною мовою, а також особистості тих, хто навчається. Як складова частина загальної лінгводидактики, сучасна методика навчання російської мови як іноземної, як і будь-яка інша наука, знаходиться в постійному розвитку і творчому пошуку. У її формуванні і вдосконаленні беруть участь безліч складових: це й ефективний методичний пошук у галузі розробки оптимальних методів і прийомів навчання, й узагальнення кращого педагогічного досвіду провідних педагогів-практиків, і нові дані лінгвістики, психології навчання, психології мови, пам'яті, мислення, соціо- і психолінгвістики.

Зацікавленість багатьох галузей наукового знання у виробленні несуперечливої теорії навчання іноземних мов, у тому числі російської як іноземної, пояснюється насамперед недостатньою вивченістю таких важливих соціальних феноменів, як процеси засвоєння мови і оволодіння мовою, диференціація рівнів володіння іноземною мовою, шляхи актуалізації мовленнєвої здатності, структура мовної особистості і динаміка її розвитку від нижчих до вищих рівнів, процеси сприйняття і породження мовлення, способи запам'ятовування і засвоєння навчального матеріалу, когнітивні процеси та їх актуалізація в системі іншомовної діяльності тощо. Подібні соціальні феномени досліджуються в різних галузях знань – у когнітивній лінгвістиці, психології, психо- і соціолінгвістиці, теорії мовленнєвих актів, у психосематиці.

Окремо зупинимося на діяльності Міжнародної асоціації викладачів російської мови і літератури (МАПРЯЛ), яка була створена у 1967 р. на конференції в Парижі. Метою діяльності цієї асоціації є розповсюдження, популяризація, збереження, розвиток і вивчення російської мови і літератури як найважливішої складової частини світової культури. Конгреси МАПРЯЛ проводяться один раз на чотири-п'ять років. На Конгресах вирішуються найважливіші питання сучасної русистики, російської літератури і методики викладання російської мови як іноземної. Кожен Конгрес присвячений одному з найбільш перспективних напрямів сучасної русистики і лінгводидактики. Всього за роки існування МАПРЯЛ було проведено 12 Конгресів.

Висновки. Отже, система мовної підготовки іноземних громадян, що склалася, формувалася з 60-х рр. За цей період отримали теоретичне обґрунтування базисні категорії методики викладання російської мови як іноземної – цілі і завдання, принципи, методи, засоби, організаційні форми навчання; сформульовані лінгводидактичні й психологічні основи навчання, створені програми, навчальні посібники й типові навчальні комплекси для різних контингентів учнів з урахуванням їх індивідуальних особливостей і професійних інтересів – що у своїй сукупності утворюють методичний компонент системи мовної підготовки іноземних громадян. Зауважимо, що імплементація вищезазначених досягнень на методику викладання української мови як іноземної майже не відбувалася, – домінантною у весь цей період залишалася російська мова.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бахтиярова Х. Ш.* История методики преподавания русского языка как иностранного : учеб. пособие / Х. Ш. Бахтиярова, А. Н. Щукин. – К. : Вища школа, 1988. – 178 с.

2. *Беляев Б. В.* Об основном методе и методиках обучения иностранному языку / Б. В. Беляев // Иностранные языки в школе. – 1965. – № 3. – С. 14-21.

3. *Беляев Б. В.* Очерки по психологии обучения иностранным языкам / Б. В. Беляев. – М., 1965

4. *Бронська А. А.* Теоретичні основи базової методичної підготовки викладачів української та російської мов як іноземних : [монографія] / А. А. Бронська. – К. : Вид-во «Толока», 2002. – 208 с.

5. *Лебединский С. И.* Методика преподавания русского языка как иностранного : [учебное пособие] / С. И. Лебединский, Л. Ф. Гербик. – Мн., 2011. – 309 с.

6. *Лозанов Г.* Суггестопедия при обучении иностранным языкам / Г. Лозанов // Методы интенсивного обучения иностранным языкам. – М., 1977. – С. 37-42.

LITERATURE

1. *Bakhtiyarova H. S.* History of methods of teaching Russian as a foreign language : studies. manual / H. S. Bakhtiyarova, A. N. Shchukin. – K. : Vyshcha School, 1988. – 178 p.

2. *Belyaev B. V.* About the basic methods and techniques of teaching a foreign language / B. V. Belyaev // Foreign languages in school. – 1965. – № 3. – S. 14-21.

3. *Belyaev B. V.* Essays on the psychology of language teaching / B. V. Belyaev. – Moscow, 1965.

4. *Bronska A. A.* Theoretical basis of basic methodological training of teachers Ukrainian and Russian as foreign : [monograph] / A. A. Bronska. – K. : Type of «Toloka», 2002. – 208 p.

5. *Lebedynskyy S. I.* Methods prepodavanyya russkoho language How ynostrannoho : textbook / S. I. Lebedynskyy, L. F. Herbyk. – Mn., 2011. – 309 p.

6. *Lozanova G.* Suhhestopedyya in Education ynostrannым language / G. Lozanova // Methods intensively learning ynostrannым language. – M., 1977. – S. 37-42.

Е. И. Бендяк

МЕТОДИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ В СИСТЕМЕ ЯЗЫКОВОЙ ПОДГОТОВКИ ИНОСТРАННЫХ ГРАЖДАН В УКРАИНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XX в.

В статье проанализирован методический компонент системы языковой подготовки иностранных граждан с учетом специфики периода, который исследуется, а именно – в Украине во второй половине XX в. В частности охарактеризованы новые лингвистические, психологические и методические концепции преподавания русского языка как иностранного; методы обучения русскому языку, как иностранному. Представлена характеристика деятельности Международной ассоциации преподавателей русского языка и литературы.

Ключевые слова: *методика преподавания русского языка как иностранного, методический компонент, языковая подготовка, иностранные граждане.*

K. I. Bendyak

METHODOLOGICAL COMPONENT IN THE SYSTEM OF LANGUAGE TRAINING OF FOREIGN CITIZENS IN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

The article analyzes the methodological component of language training of foreign citizens within a period investigated - namely, in Ukraine in the second half of the twentieth century. It also investigates the purpose of language training of foreign nations during that period. In particular there have been characterized some new linguistic, psychological and methodological concepts of teaching Russian as a foreign language, methods of teaching Russian as a foreign language (oral, audiolingual, audiovisual, program, suggestopedic, conscious practical, communicative ones).

Special attention is given to linguistic justification of the methodological concept of teaching in these years, which was under the influence of ideas and attitudes of L. Shcherba, who played a positive role in its development. There has separately been described the conscious practical training method proposed and substantiated by V. Belyayev which accumulates the most advanced provisions of methods of the time. The author presents coordination work of the Methodological Council of Russian as a foreign language, Scientific and Methodological Center of the Russian language, which was later reorganized into the Institute of Russian Language named after A. Pushkin and was generally recognized as the world's scientific and methodological and research center in the field of the Russian language. Special attention is paid to publications of the period on actual problems of methodology, psychology and linguistics. The article characterizes activity of International Association of Teachers of the Russian Language and Literature. It is noted that implementation of the aforementioned achievements on methodology of teaching Ukrainian as a foreign language almost did not occur - dominance of the Russian language remained during the whole period.

Keywords: *methods of teaching Russian as a foreign language, methodical component, language training, foreign citizens.*

Подано до редакції 23.09.13